

sena album kan man hitta en vers som inte citeras i avhandlingen: "Förälska dig ofta / förlova dig ibland / men gift dig för sjutton så sällan du kan!"

Jag kan också tycka att författaren har överbetonat de kristna dikternas betydelse i minnesböckerna. De ska givetvis finnas med i bilden av hur verserna konstruerar den goda kvinnan, men läsaren får inte förledas att tro att minnesboksgenren som sådan är en kristen genre. I diktgenrer som aftonböner eller läsarsånger är givetvis det kristna budskapet huvudsaken, men bland minnesböckerna finns också många böcker från en sekulariserad miljö där den kristna förkunnelsen spelar mindre roll. Bilden av det kristna inslaget hade blivit tydligare om författaren kommenterat ägarnas bakgrund i religiöst avseende. Hur stor andel av böckerna kommer från frikyrkomiljö? Finns det skillnader mellan stad och landsbygd? Posten "topografi" i databasen har inte använts särskilt mycket.

Jag har inte kunnat finna att avhandlingens resultat innebär någon omvärdering av vad tidigare forskare på området har kommit fram till. Men bilden av minnesböckernas verser har fördjupats och fått betydligt fler detaljer än tidigare. Bland annat har avhandlingen gett oss nya kunskaper om skrivarnas attityder till minnesboksseden och om det traditionella metaforpråket i verserna. Framför allt visar författaren att en anspråkslös folkloristisk genre som minnesböckernas verser kan användas till att blottlägga betydelsefulla sociala och kulturella mönster.

Avhandlingen är välskriven, författarens språk är levande och personligt. Den är också klart och pedagogiskt disponerad. Överhuvudtaget framstår författaren som en god pedagog, t.ex. när hon instruktivt beskriver sin databas. Som sig bör i ett akademiskt lärdomsprov demonstrerar hon sin förtrogenhet med folkloristisk teori och empiri. Med tanke på att professionella folklorister är en bristvara i dagens akademiska värld ser man fram mot fler initierade, väldokumenterade studier av Blanka Henriksson.

Avslutningsvis kan noteras att avhandlingen innehåller ett par register över minnesverser med litterär förbild som bör kunna intressera många litteraturvetare. De visar att Zacharias Topelius är den diktare som gett flest bidrag till de minnesböcker som författaren har analyserat, 36 verser. Den näst populäraste har varit Johan Olof Wallin med 32 verser, följd av Runeberg, Lenngren, Böttiger, Nicander och Franzén.

Bengt af Klintberg, Lidingö

Magnus Åberg: *Lärardrömmar. Om makt, mångfald och konstruktioner av lärarsubjekt*. Etnologiska institutionen, Mara förlag, Göteborg 2008. 242 s. English summary. ISBN 978-91-974674-2-1.

"Vad är en lärare? Hur skapas en lärare? Vad förväntas av en lärare?" Med de frågorna inleds avhandlingen *Lärardrömmar. Om makt, mångfald och konstruktioner av lärarsubjekt*, skriven av etnologen Magnus Åberg. Redan på avhandlingens första sida får vi veta att lärare förväntas vara något mer, ja kanske något annat, än enbart förmedlare av kunskap och fostrare av barn och unga. Det finns helt enkelt en mängd både uttalade och outtalade krav och förväntningar på dem som ska bli lärare i Sverige idag. Mot bakgrund av vad som tycks vara en ständigt pågående maktkamp om hur lärare ska utbildas, hur de ska agera och hur skolan ska fungera, formulerar Åberg sitt syfte, vilket är att: "[...] med utgångspunkt i 2001 års reformerade lärarutbildning undersöka hur normer för lärarsubjektiviteter upprepas, utmanas och omvandlas" (s. 13).

Syftesformuleringen antyder också studiens teoretiska perspektiv. Det är diskursanalys, eller snarare Ernesto Laclaus & Chantal Mouffes diskursteori, som ges mest utrymme. Diskursteorin har för Åberg betytt att han undvikit att söka kausala förklaringar eller underliggande system som så att säga på ett självklart sätt styr och ordnar det sociala. Det sociala ser han snarare som kontingent, dvs. det ses som instabilt och ständigt föränderligt. Perspektivet har också betytt att han undvikit att göra skillnad mellan det diskursiva och något ickediskursivt, och han påpekar att han sett alla sätt att göra det verkliga som innefattade i det diskursiva.

Den här teoretiska utgångspunkten medför att makt är ett mycket centralt begrepp, och det är en foucauldiansk maktförståelse som nyttjas. Makten över lärarutbildningen har inte *en* källa, den utövas inte från ett centrum, utan samtliga utsagor, rörelser, texter, fysiska rum osv. ingår i ett nät av styrkeförhållanden som skapar förutsättningar och begränsningar för olika lärarsubjektiviteter. Med stöd från bl.a. Judith Butler argumenterar Åberg sedan för att detta "nät av styrkeförhållanden", som det sociala utgörs av, också skapar de subjekt som verkar inom det. Vad som sägs och görs inom lärarutbildningen är med andra ord mycket viktigt för de lärare som produceras – ja, för hur man kan bli till som lärare överhuvudtaget.

Åberg har befunnit sig vid lärarutbildningen i Göte-

borg, en plats som han besökt huvudsakligen som forskare men också under en tid som lärare. Under perioden 2002–2005 har han följt föreläsningar och seminarier, framför allt kurser inom det s.k. Allmänna utbildningsområdet. Han har också gjort intervjuer med lärarstudenter. Elva studenter har återkommande intervjuats, enskilt och i grupp. Med lärarutbildarna har inga regelrätta intervjuer genomförts, dock mer informella samtal. Dessutom har analyser av vissa texter gjorts, t.ex. Lärarutbildningskommittéens betänkande (SOU 1999), regeringspropositionen *Enförnyad lärarutbildning* från 2000, läroplaner, kursplaner, jämställdhetsplaner osv. Särskilt utrymme får propositionen eftersom den ofta anges som lärarutbildningsreformerings startpunkt.

Avhandlingen är uppdelad i fyra empiriska kapitel. Dessa förenas av att de tematiskt rör sig i närheten av det för avhandlingen centrala begreppet ”lärarsubjektivitet”. Kapitel 2, som kallas ”Personlig historia”, berör föreställningar om det professionella och det privata. Här undersöks hur studenternas erfarenheter, deras bakgrund och identifikationer används aktivt i utbildningen. Läsaren får se hur regeringspropositionen är en av många röster som förordar en läraridentitet som låter det personliga vara tillgängligt i skolan, men hur denna efterfrågade öppenhet också möjliggör för maktutövning. Det visar sig att man kan ha mer eller mindre ”rätt” erfarenheter; vissa erfarenheter lyfts fram som viktiga medan andra tycks vara oviktiga, ja närmast osynliga. I kapitel 3, ”Flexibel och självständig”, riktas fokus mot idealen om lärarna som modernitetens galjonsfigurer: anpassningsbara, flexibla, föränderliga och ansvarsfulla. Här får vi bl.a. se hur själva organiseringen av Läroprogrammet kan sägas bistå detta flexibilitetsprojekt, dels genom att avkräva studenterna en hel del individuella val under studiernas gång, dels genom att sprida ut sig i rummet på ett sätt som försvårar överblicken över organisationen och utbildningen. ”Osynliggörande av makt” är ett underliggande tema och läsaren får hjälp att se hur osynliggörandet av makt inte bara försvårar överblick och förskjuter ansvar – det handlar också om ett osynliggörande av en dubbel agenda. Kapitel 4 heter Individualisering. Här diskuteras uttrycket ”att se individen” såväl som något som studenterna ska tänka på i sitt framtida yrkesliv, som en del i en pedagogik som de själva blir utsatta för. Att se individen handlar om ett visst sätt att se (på) dem man undervisar, men det implicerar också ett visst sätt att se på läraren, vilket tydliggörs av nyare lärarbeskrivningar som lärandekonsult, samarbetspartner och handledare. Intressant nog

levde dessa ideal parallellt med föreställningar om lärarens objektivitet: strävan att se individen (och att vara personlig) underbyggdes av en objektivitetsdiskurs i vilken läraren ändå tänktes kunna vara en ämneskompetent och neutral bedömare. I det sista empiriska kapitlet behandlas normer om mångfald och olikhet. Vi får en inblick i hur läraren konstitueras som en person som ska kunna ”administrera” och ”hantera” mångfald i skolorna; läraren ska kunna ”tillvarata människors olikhet som en värdefull tillgång”, som det stod i en kursplan. För detta krävs en ”kulturell kompetens”. Det gäller, som en refererad lärarutbildare uttryckte sig, ”att förstå vad olikheterna beror på”. Problemet, menar Åberg, är att man härmed riskerar att cementera olikheter mellan människor *och* att läraren installeras som en neutral administratör, en som inte själv ingår i några kulturella sammanhang.

Lärardrömmar ger en god inblick i den utbildningsvardag som blivande lärare kan befinna sig i. De i den växande skara etnologer som har erfarenhet av att undervisa vid olika lärarutbildningar kommer med största sannolikhet att få sina erfarenheter belysta och kanske bekräftade. Möjligen kommer de t.ex. att känna igen sig i svårigheten att veta om man ska identifiera sig som etnolog (med de krav som en sådan ställer på etnologstudenter) eller om man ska arbeta utifrån en position som lärarutbildare (och därmed ställa andra krav). För lärarstudenten gör denna identifikation skillnad.

Ett tema som på olika sätt framträder i avhandlingen är hur en individualiserad pedagogik är insatt i en yttre disciplineringsprocess och hur till synes motstridiga diskurser ändå tycks kunna samexistera, ja t.o.m. underbygga varandra. I materialet upprepas diskurser om hur läraren ska vara personlig, flexibel, självständig, förmögen att ”se individen”, samt dessutom gärna fungera som en positiv förebild för eleverna. Tittar man närmare på de situationer då dessa diskurser upprepas märker man emellertid att idealen är starkt villkorade. Vissa aspekter av lärarstudenternas personligheter riskerar nämligen att stå i opposition till föreställningen om läraren som en objektiv och neutral bedömare. Så visade det sig t.ex. att det var fullt möjligt att på ett personligt plan diskutera skattefusk, medan uttalanden om kristen tro skapade oro och tystnad i klassrummet. Mot bakgrund av att samhället är mångkulturellt framställdes det som viktigt att ”se individen”, men det var lärarstudenternas blivande elever man talade om, inte lärarna själva. Att vara en förebild för en minoritet kunde visserligen beskrivas som bra, men man riskerade samtidigt att i

någon mening reduceras till en "olikhetsresurs". En sådan position stod samtidigt i vägen för projektet att gestalta en objektiv och neutral lärare. En premierad position tycktes här, som på många andra håll i samhället, vara en svensk, heterosexuell person från medelklass.

En av avhandlingens stora styrkor är att den konkret visar hur olika diskurser samexisterar. Läsaren får många goda exempel på hur det kan se ut i såväl officiella texter som i lärarstudentens praktiska vardag. Genom att peka på, och benämna, verksamma diskurser och hur de ömsom förstärker, ömsom undergräver varandra, lyckas Åberg skapa en tydligare bild av de betydelser som såväl officiella texter som lärarutbildare och studenter använder sig av och som de måste förhålla sig till. Men det som kan beskrivas som en styrka rymmer också ett problem. Diskurs definieras som mönster i sätt att tänka och tala, men det är oklart hur Åberg har arbetat för att "välja ut" de utsagor som han väljer att kalla för en diskurs. Det är också oklart varför diskurserna benämns som de gör. Vad skiljer t.ex. en "lärandediskurs" från en "lärandeteoretisk diskurs"? Den väldigt stora mängden benämnda diskurser gör att överblicken något försvaras. Mångfalden skulle möjligen ha kunnat göras till en empirisk eller teoretisk poäng, men så görs inte.

Någon hjälp med struktureringen av de många benämnda diskurserna skulle ha kunnat nås genom ett tydligare användande av diskursteorins begreppsapparat. Då hade man kanske också kunnat fördjupa förståelsen av *hur* olika diskurser relaterar till varandra och på vad sätt de (ibland) är varandras möjlighetsbetingelser. Att diskurser kan stå i antagonistisk relation till varandra men ändå enas under ett och samma (tomma) tecken innebär ju såväl problem som styrkor. De vidare implikationerna av detta för lärarutbildningen och för förståelsen av vad skapandet av den goda läraren som ideal innebär är väl värda att uppmärksamma.

Det finns i avhandlingen en tydlig spänst i analyserna, en genomgående ovilja att acceptera välkända forskares ibland dikotomiska förklaringar, och en förmåga att se paradoxer och samtidigheter. Ett exempel på det senare är när Åberg beskriver hur den starka individualiserande diskursen har en inneboende, kanske självförgörande, sida som möjliggör förändring. Individuellt utrymme kan återfinnas där man minst anar det. Åberg talar om en alternativ förståelse av idealet om den självständiga studenten, något han kallar för en *anarkistisk individualism* möjliggjord genom det paradoxala bruket av storföreläsningar som undervisningsform. Det är en pedagogik som – av såväl ekonomiska (spara in på lärartimmar)

som rättviseskäl (alla får samma föreläsning) – kollektiviserar studenterna. Denna kollektivisering försvarar inte bara kontakten med, utan även kontrollen av den enskilde. Åberg visar också hur utbildningens tal om vikten av att se individen, användes aktivt av studenterna för att kritisera storföreläsningsformen. Samtidigt som denna kritik underminerar utbildningen så innebar den att studenterna formade en begynnande lärarsubjektivitet i relation till en av utbildningens premierade diskurser.

Då Magnus Åberg inledde sina studier stod diskurser om mångfald i centrum. Mångfaldsbegreppet är komplext, påpekar han, men det finns en grundläggande aspekt som tycks ena de olika synsätten och det är tanken att människor är olika, snarare än lika. Även om avhandlingen i sin slutgiltiga form har riktat fokus mot konstitueringen av lärarsubjektiviteter mer allmänt, så är mångfald fortfarande en central aspekt. Det är ett brett mångfaldsbegrepp Åberg använder sig av och det innefattar frågor om såväl etnicitet och klass som kön och sexualitet. Vad gäller kön får läsaren genom empiriska exempel se hur den diskurs som upprepades oftast var en som slog fast skillnad mellan könen. Trots att både viss kurslitteratur och en del studenter kunde berätta om motsatsen så tenderade diskussioner om kön att bli diskussioner om hur kön görs olika. Relationen mellan kön och sexualitet förstods som självklart heterosexuell och kurslitteratur som sökte problematisera detta ignorerades, i alla fall i de föreläsningar och uppföljningsdiskussioner som Åberg bevistade. Diskursteoretiskt intressant är hur den starka diskursen om att "se individen" tycktes underordnas den likaledes starka diskursen om mångfald och olikhet. Att "se individen" kunde därmed tolkas som att se individens kategoritillhörighet och där exempelvis annan etnicitet än svensk ofta valdes ut bland individernas olika identitetsaspekter. Därmed riskerade såklart individen att osynliggöras bakom homogeniserande föreställningar om etnisk tillhörighet.

I avhandlingen poängteras vid ett flertal tillfällen att alla materialets utsagor betraktats som (lika) diskursiva. Performativitetbegreppet används för att jämföra praktiker på olika nivåer samt för att motivera synsättet att vad som kommer att få genomslag i praktiken – vilka utsagor som kommer att få effekter – är en empirisk fråga. Utgångspunkten möjliggör ett studium av politik i praktiken, där det i en viss situation inte alls är givet att ord undertecknade av högskole- och forskningsminister Leijonborg övertrumfar ord uttalade av en lärarstudent. Ändå är det tydligt i materialet att

vissa diskurser, liksom till synes vissa talarpositioner, lyckas dominera. Här kunde analysen ha fördjupats för att nå en större förståelse för de processer som skapar makt och dominans för vissa diskursiva positioner inom lärarutbildningen.

De upprepningar, utmaningar och omvandlingar av normer för lärarsubjektiviteter som är avhandlingens studieobjekt studeras förutom genom analyser av texter och observationsmaterial, även av intervjuer med lärarstudenter. Det är lite oklart varför bara studenter och inte lärarutbildare valts ut för intervjuer. De senare torde sitta inne med åtskilliga av de ”lärardrömmar” som studeras, och deras utsagor både i och utanför klassrummet refereras också ofta. Urvalet av informanter kunde också ha problematiserats ytterligare. Vad betyder det t.ex. att ens informanter själva fått anmäla sitt intresse för att delta? Riskerar man inte att ge röst åt just den lärar(studerande)subjektivitet som synes starkast i utbildningen? Hur som helst – intervjuutdragen utgör en intressant del av avhandlingen. Genom dem få läsaren komma i kontakt med hur studenterna (berättar att de) upplevt sina möten med utbildningens olika delar. Här får man se hur det kan upplevas att inför sin VFU (verksamhetsförlagd utbildning) bli benämnd ”olikhetsresurs” p.g.a. sitt osvenskt associerande namn, varför man väljer att tona ned sin kristna tro och hur en pojkvän med arbetarbakgrund synliggör utbildningens medelklassnormer för en student. I intervjuutdragen får man också se hur den mångfald diskurser som upprepas formellt från utbildningen upprepas även här, och det blir tydligt hur diskurser hela tiden antar nya former och får betyda nya saker beroende på vad de artikuleras tillsammans med.

Även om flera informanter tycks dela Åbergs konstruktivistiska perspektiv, så är detta inte sant för materialet som helhet. Mångfaldsdiskursens i allmänhet olikhetsbaserade människosyn var ju t.ex. ofta förekommande. Detta är såväl en reflexivitetsfråga som en etikfråga som kunde ha utvecklats.

En fråga som faller utanför avhandlingens fokus, men som ändå tangeras, är just lärarutbildarnas roll. Också dessa berörs ju av de lärarideal som betonar lärande i stället för kunskapsförmedling. I en utbildningsorganisation som till viss del består av storföreläsningar följda av seminarier tycks det av Åbergs material att döma vara lätt att träda tillbaka och låta studenternas diskussioner stå i fokus. Härvidlag erbjuder avhandlingen exempel som jag är förvissad om kommer att kunna tjäna som underlag för viktiga diskussioner om

pedagogik, kompetens och lärarens ansvar som organisatör av lärandesituationer.

Magnus Åberg har skrivit en avhandling om lärarutbildningen och om de diskurser som utgör denna och som skapar studenternas tillblivelser som blivande lärare. Det är en avhandling som på ett förtjänstfullt sätt visar hur övergripande ideal och intentioner byggs upp av diskurser som ibland förstärker, men ibland också underminerar, varandra. Läsaren lär sig att vara vaksam på hur fraser som klingar förföriskt tilltalande och självklara (”Se individen!”), kan underbygga diskurser med motsatt verkan. Det finns som sagt i avhandlingen en del ottydigheter, en del resonemang kunde ha utvecklats teoretiskt för att nå större klarhet och djup. Andra kunde ha kortats ned och fokuserats. På det hela taget tycker jag emellertid att *Lärardrömmar* är en avhandling som uppfyller sina syften, är väl genomförd samt synliggör väldigt viktiga men också komplexa processer på ett begripligt sätt. Man får en god inblick i den ständigt pågående kampen om lärarna: hur denna kamp utspelar sig på alla fronter i utbildningens till synes slentrianmässiga vardag och hur kampen hela tiden villkorar hur man kan bli till som lärare. Avhandlingen sällar sig till en ökande andel etnologiska studier på utbildningsfältet. Det är min övertygelse att den kommer att uppskattas av lärarstudenter, lärarutbildare och många andra som arbetar med mer eller mindre tydliggjorda visioner.

Anna Sofia Lundgren, Umeå

Kyrre Kverndokk: *Pilegrim, turist og elev: Norske skoleturer til døds- og konsentrasjonsleirer*. Linköping Studies in Arts and Science No. 403. Tema Kultur och samhälle. Linköpings Universitet, Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, 2007. 294 s. English abstract. ISBN 978-91-85895-97-7.

”Pilegrim, turist og elev” är en avhandling om skolresor till tidigare koncentrationsläger på kontinenten. De som reser är elever i den norska grundskolans avgångsklass, arrangörerna är en stiftelse vid namn Hvite busser til Auschwitz; resornas syfte är att få ungdomarna att lära av historien. Vad de ska lära är att Holocaust representerar ytterligheten av mänsklig ondska, och att de själva har ett personligt ansvar för att förhindra att det som händer i lägren ska hända igen. Närmare bestämt ska de lära sig att identifiera de krafter som kan hota demokra-